

DEUTE DE CURES:

el patriarcat i el capital a l'ofensiva,
l'economia feminista com a proposta

Publicat per: Observatori del Deute en la Globalització (ODG)

Autora: Blanca Bayas Fernández (blanca.bayas@odg.cat)

Disseny: Toni Sánchez Poy (flaperval@yahoo.es)

Lloc i data de publicació: Barcelona, febrer 2017

Contacte: observatori@odg.cat

www.odg.cat/

 @twitt_odg

 /odg.cat

DEUTE DE CURES:

el patriarcat i el capital a l'ofensiva,
l'economia feminista com a proposta

■ Índex

Resum.....	6
1. Introducció: la mirada feminista sobre la crisi actual	7
Quadre. El paradigma de l'economia feminista: alguns conceptes clau	9
2. Per què parlar de deute de cures?	11
Una crisi multidimensional	11
La contradicció fonamental: el capital vs. la vida	12
El deute de cures en l'etapa del capitalisme financiaritzat	14
3. Utilitat i crítiques al concepte.....	17
Una idea que visibilitza la desposseïció del temps i el treball de les dones.....	17
Crítiques al concepte "deute de cures"	19
4. Conclusions: les pràctiques feministes i les lluites socials com a resposta.....	22
5. Bibliografia.....	24

Resum

Durant els últims anys s'ha estès el concepte de “deute de cures” associat al treball i temps que dediquen majoritàriament les dones a les tasques domèstiques i de cures, sustentant així l'impacte de l'actual crisi i fent viable el funcionament del sistema capitalista i patriarcal. Què denuncia i què implica la idea de “deute de cures”? Quina és la seva base històrica i com es concreta en l'actual etapa de capitalisme financiaritzat? Quines són les utilitats i les recents crítiques a aquest terme? L'objectiu del present document és aprofundir en aquest concepte i apuntar alguns debats que s'han generat al voltant del mateix des del paradigma, divers i en construcció, de l'economia feminista.¹

¹ Per la diversitat de les seves propostes moltes vegades es prefereix parlar d'economies feministes en plural.

1. Introducció: la mirada feminista sobre la crisi actual

“Les societats capitalistes s’han construït d’esquenes a les bases materials que sostenen la vida. Una economia que prioritza el creixement econòmic i l’acumulació ha declarat la guerra als cossos i als territoris” (Herrero, 2012).

És una realitat fulminant l’actual context de crisi econòmica, social i ecològica, que vivim i que s’ha intensificat, en molts sentits, durant l’etapa neoliberal, a causa de l’esclat financer i de la seva gestió política. És justament aquesta gestió de les elits polítiques dels països occidentals la que ha portat al continu augment de desigualtats socials durant els últims anys, especialment entre les poblacions del Nord global. És d’aquesta manera que, per mantenir els beneficis dels mercats financers, s’ha consolidat l’acumulació per desposseïció capitalista², el que implica la retallada de drets socials i el foment d’un model extractivista, aplicant la màxima capitalista de socialització dels riscos del capital i privatització dels beneficis, en aquest cas de les condicions que permeten la vida. Tot i així, la crisi en la que estem submergides com a societat no ve dels últims anys, sinó que és el resultat d’un conjunt de crisis inherents al sistema capitalista i pa-

2 Concepte encunyat pel geògraf i teòric David Harvey, que descobreix com la pràctica depredadora de l’acumulació originària i, per tant, de concentració de capital, es manté, s’actualitza i, fins i tot, augmenta en contextos de crisis de sobreacumulació, desposseint així a grans sectors de la població (Harvey, 2003).

triarcal i, per tant, s'ha vertebrat històricament a partir de l'entroncament d'aquests dos (Pérez Orozco, 2012).

En aquest context, una de les múltiples crisis que s'ha vist agreujada és la de les cures, és a dir, la dels processos que permeten la reproducció social, tant a nivell de necessitats fisiològiques, com relacionals i afectives del conjunt de la societat. Així, l'actual prioritització del pagament del deute financer³ en detriment de la inversió social ha suposat greus mesures d'austeritat amb forts impactes en la població, o com descriu Carrasco: *"un flux de transferències forçades des de la població cap a les elits polítiques i financeres, i des de les dones cap al conjunt de la societat a través del treball destinat a tenir cura de la vida"*. És a dir, la dedicació de milers d'hores de treball de dones a costa de les retallades socials i, per tant, d'una gestió política contrària al benestar i a unes condicions de vida dignes per a la meitat de la població (Carrasco et al., 2014a).

L'economia feminista -des d'on partim- ens parla de posar les cures i, en essència, la vida, en el centre i com a element vertebrador de la nostra societat, en contraposició de situar al capital. En aquest sentit, aquest paradigma i proposta fa una defensa de la sostenibilitat de la vida i es planteja què és una "vida que val la pena ser viscuda". Així, l'economia feminista realitza una crítica als postulats de l'economia convencional per presentar un nou marc de convivència alternatiu a les actuals polítiques, instruments i processos vigents, que porten a l'acumulació per desposseïció capitalista de grans sectors de la població, com s'ha mencionat, en favor d'una petita elit (Pérez Orozco, 2012).

3 A través de l'aprovació de la reforma de l'article 135 de la Constitució espanyola l'any 2011 pel PSOE i el PP, i de la llei Montoro -de Racionalització i Sostenibilitat de l'Administració Local (LRSAL)-, el 2013, com a base legal que el va fer efectiu.

En aquest document situarem la idea de “deute de cures” en el present context de crisi, aprofundirem en l’anàlisi que realitza l’economia feminista sobre el mateix -veient que té una dimensió multidimensional i una arrel sistèmica-, i definirem com es concreta aquest fenomen en l’actual etapa de capitalisme financiaritzat. També desenvoluparem què intenta denunciar i quines són les limitacions del concepte, per acabar esgrimint, a títol de conclusions, algunes propostes i pràctiques que aboguen pel nou marc de convivència proposades des de l’economia feminista.

Quadre. El paradigma de l’economia feminista: alguns conceptes clau

És important realitzar una caracterització d’alguns conceptes de base de l’economia feminista, així com ubicar alguns elements des d’on partim, per poder emmarcar la idea de “deute de cures”.

Economia(es) feminista(es): és una proposta teòrica i política que abasta diversos posicionaments, però amb alguns elements comuns. Els principals fonaments d’aquest paradigma són els següents:

- a) ampliar la mirada del que entenem per economia més enllà del mercat, tot integrant el treball domèstic i de cures no remunerat com a part del circuit econòmic existent i necessari;
- b) aprofundir en la idea, significat i importància del treball de cures; i
- c) posar -l’objectiu de- les cures al centre; és a dir, prioritzar la sostenibilitat al benefici privat, o la vida al capital (Carrasco, 2014b).

En síntesis, l’economia feminista considera dues dimensions en l’anàlisi d’una societat que estan interrelacionades: tenir possibilitats reals de reproduir-se biològica i socialment, i permetre unes condicions de vida adequades per tota la població, definides de manera democràtica i en equitat (Carrasco, 2014a).

Treball de cures: són tots aquells processos complexos i necessaris perquè existeixi la vida humana, és a dir, destinats a satisfer les necessitats del grup, la seva supervivència i reproducció. Altres maneres de denominar-ho al llarg del temps han estat “treball reproductiu” o “treball domèstic”, però s’escull parlar de “treball de cures” perquè els aspectes relacionals i afectius (emocionals) s’integren als materials (fisiològics) (Carrasco, 2009b).

Deute de cures: fa referència a la diferència entre les cures que es reben i les que es donen per part de persones concretes o de grups socials; també ha estat anomenat “deute social” o “deute de gènere”. Segons Pérez Orozco *“Tenen un deute aquelles persones que podrien cuidar-se a si mateixes i oferir cures, però no ho fan. En general, tenen un deute els homes i les persones de classes altes. Quan una comunitat concreta no cobreix les seves pròpies desessitats⁴, delega les cures a persones vingudes d’altres llocs, es conformen així cadenes (globals) de cures, que generen un deute de cures dels territoris receptors de migració respecte als emissors. Donada la divisió sexual del treball en ocasions es fa servir la noció de deute de gènere”* (Pérez Orozco, 2014).

És important mencionar en aquest marc conceptual que tot i que fem al·lusió a dones i societat en general, som conscients de les importants diferències que hi ha entre les persones, ja sigui per raons de classe, política, gènere, identitat, ètnia, cicles de vida i/o diversitat funcional, entre d’altres. Creiem bàsic fer una anàlisi interseccional per realitzar una correcta aproximació a la realitat del “deute de cures”, però només es farà molt parcialment per tractar-se d’un document introductori.

4 Les “desessitats” són un concepte alternatiu a la idea de “necessitats”, aquestes integren les coses que volem i desitgem com a societat més enllà de les necessitats de subsistència i per poder viure “la vida que val la pena ser viscuda”.

2. Per què parlar de deute de cures?

“L'actual crisi de la reproducció social indica que hi ha alguna cosa podrida no només en l'actual forma financiaritzada del capitalisme, sinó en la societat capitalista per se” (Fraser, 2015).

■ Una crisi multidimensional

Com dèiem a la introducció, l'actual crisi es compon de diverses crisis que conflueixen, com són l'ecològica, la social i la de cures. Aquest conjunt de crisis estan eminentment relacionades i no són comprensibles de manera aïllada, sinó que s'han d'entendre en la seva confluència i retroalimentació. El que és més, el fet de tractar-les per separat implicaria un risc de desvirtuació de l'anàlisi de la realitat i de les propostes de canvi que s'intentessin construir per poder superar-les (Fraser, 2015).

Les persones som cossos vulnerables perquè depenem de les cures durant tota la nostra vida. Des de que naixem som completament interdependents perquè necessitem del treball de cures d'altres persones per viure, el que es fa especialment explícit en algunes etapes de la nostra vida, com són la infància, els moments de malaltia o la vellesa. Pel fet de viure en societats patriarcal, són les dones les que realitzen principalment aquest treball, el que permet el manteniment del sistema capitalista, i ho fan en gran mesura en l'àmbit privat de les llars. Però a més de ser interdependents, les persones som ecodenpendents perquè els recursos del planeta són finits i es degraden, és a dir, que depenem

d'aquests i del conjunt de la biodiversitat per tenir unes condicions que permeten la vida -atmosfera respirable, aigua potable, aliments sans, etc.-. És una realitat que el sistema econòmic necessita dels materials i l'energia, així com emetre residus en el medi físic, però aquest té una condició limitada, el que genera una relació directa entre la sostenibilitat de la vida humana -així com l'animal i vegetal- i el territori.

Tot i l'evidència de la necessitat de les cures i el medi natural per a la supervivència i la reproducció, el sistema capitalista i patriarcal s'ha estès a costa dels recursos del planeta, així com de la generació de desigualtats socials a diversos nivells. Les disparitats les trobem entre els països del Nord i el Sud global, però també entre les pròpies societats en el si d'aquests, o entre el treball i el temps que dediquen les dones al treball de cures, entre d'altres, el què globalment genera tensions en el propi funcionament econòmic. En aquest sentit, l'actual crisi ha evidenciat la degradació mediambiental que es plasma en la transformació del paisatge i territori, fomentant fenòmens com són el canvi climàtic i la pèrdua de la biodiversitat planetària, portant al que es coneix com crisi ecològica. Paral·lelament, el sistema econòmic ha portat a la desposseïció d'importants sectors de la població a través de la retallada de drets socials i del model extractivista. Els impactes d'aquest fenomen s'han vist sustentats pel treball de cures realitzat, sense reconeixement ni retribució econòmica, majoritàriament per les dones, el que ha comportat l'agreujament de la crisi social i de cures (Herrero, 2012).

■ La contradicció fonamental: el capital vs. la vida

El motiu de trobar-nos davant d'una crisi de nivell multidimensional és que aquesta té una base sistèmica. És així com, tot i el seu agreujament durant la present etapa, el seu origen és anterior a l'esclat financer de 2008, i coincideix amb el

desenvolupament del sistema capitalista i patriarcal. En paraules de Fraser: *“Les actuals tensions a les que estan sotmeses les cures no són accidentals, sinó que tenen unes profundes arrels sistèmiques en l'estructura del nostre ordre social, que jo denomino aquí capitalisme financiaritzat”* (Fraser, 2015).

La crisi és a nivell multidimensional perquè la sostenibilitat de la vida humana també ho és, com s'ha descrit, i aquesta es veu amenaçada per un sistema que, tot i ser la reproducció social eminentment indispensable per l'existència de la societat, el que prioritza és el mercat i la concentració de capital. És a dir, que el model econòmic no posa la vida al centre, sinó que només aprofita del medi natural, i del temps i del treball de les dones, generant que la meitat de la població es vegi desposseïda d'aquests elements.

Mentre la concepció marxista clàssica situa la contradicció fonamental que explica el motor de la història en el capital-treball -referit a l'assalariat-, el que defensa l'economia feminista és que la principal tensió s'ubica en el capital-vida, on s'integraria la definició més completa de treball -incloent així el de cures-. Aquest fonament demostra la crítica radical per part d'aquest paradigma al funcionament de l'actual ordre sistèmic, centrat en l'acumulació de capital, però també a les anàlisis que realitzen altres escoles de pensament econòmic sobre la lectura de la realitat social, que només de manera escassa, o directament nul·la, han tingut en compte el treball de cures (Pérez Orozco, 2014).

Si abans mencionàvem com per mantenir els beneficis dels mercats financers s'havia consolidat l'acumulació per desposseïó capitalista, algunes autores com Fraser i Ezquerria, entre d'altres, situen el gènere com a centralitat d'aquest fenomen (Ezquerria, 2012; Fraser, 2015). Fraser defensa que el sistema capitalista concentra contradiccions assentades en el treball de cures, les quals, per una banda, possibiliten l'acumulació del capital, i, per l'altra, tendeixen a desestabilitzar els processos depenents d'aquesta dimensió. Aquestes contradiccions estarien, fins i tot, posant en tensió la pròpia existència del capitalisme. Això s'explica perquè

si les crisis de cures són elements centrals a nivell estructural, els processos de malestar i l'augment de les lluites socials també han coincidit amb els moments d'agreuament en els nivells de vida, el que finalment ha portat a modificacions de models en el propi sistema. De nou, estem parlant de tensions en raó de gènere, però això també aplica a les de classe, ètnia i a les que fan referència a d'altres límits socials i ecològics. En efecte, les contradiccions en la dimensió de la reproducció social -acompanyades de les diverses construccions ideològiques i les opressions de gènere que les sustenten- han acabat marcant els canvis d'etapes del sistema, com són el capitalisme liberal inicial, el capitalisme amb gestió de l'Estat post Segona Guerra Mundial -amb un incipient Estat del benestar en alguns països-, i el capitalisme neoliberal finançaritzat actual. En tot cas, i com s'ha esmentat anteriorment, més enllà de les diverses formes adoptades a cada etapa, el que totes tenen en comú és la seva tensió inherent referenciada en el treball de cures (Fraser, 2015).

■ El deute de cures a l'etapa del capitalisme finançaritzat

Tot i que la crisi de cures existeix de manera permanent des dels inicis del sistema capitalista, ha estat durant l'última etapa que aquesta s'ha intensificat degut a la gestió política neoliberal. Un dels elements centrals del funcionament de l'actual capitalisme finançaritzat és l'instrument del deute, a través del qual les institucions financeres globals han pressionat als Estats a reduir les despeses socials, imposat polítiques d'austeritat i desposseït a les poblacions dels béns comuns, generant fenòmens com el de la crisi de les hipoteques "subprime", l'augment de la pobresa energètica, entre molts altres. Són diverses les autores que han descrit àmpliament com la implosió de retallades socials iniciades durant la passada dècada en els països del Nord global han tingut un impacte social, que s'ha vist parcialment esmorteït per l'augment del

treball de cures realitzat majoritàriament per les dones (algunes autores que ho han estudiat en el cas espanyol són: Gálvez y Rodríguez, 2011; Larrañaga y Jubeto, 2011; Ezquerro, 2011; Gálvez, 2013).

Les dones han estat sempre més precaritzades en els diversos nivells de l'estructura econòmica -en l'àmbit del treball assalariat, accés a recursos, etc.-, però l'actual moment de crisi ha agreujat l'impacte sobre les seves condicions de vida material i, per tant, també sobre altres aspectes, com són els psicològics, emocionals i de salut. En el cas de l'Estat espanyol i en l'àmbit de l'ocupació, per exemple, les desigualtats han crescut durant la crisi: les dones accedeixen més a feines de jornada parcial, reben sous inferiors i tenen més contractes temporals. Això té un efecte també a llarg termini en les treballadores actuals, pel fet que el sistema de protecció social -com són les pensions i l'atur- es basen en un model contributiu i, per tant, en base a les cotitzacions realitzades durant la vida laboral. Paral·lelament, en tenir menys ingressos i a causa de les retallades socials, moltes tasques de cura -d'infants, gent dependent i persones grans- augmenten el treball i temps de dedicació total de les dones. Com diu Ezquerro: *"L'acumulació per desposseïció actual reforça obligacions reproductives de les dones que creïem parcialment superades sense excloure-les del mercat de treball assalariat"* (Ezquerro, 2012).

En aquest context, la situació de les dones treballadores immigrades, entre d'altres col·lectius, es veu més precaritzada que les de la resta de la població per ocupar majoritàriament els treballs social i econòmicament menys reconeguts. Aquest fenomen forma part de la divisió ètnica del treball⁵, que implica la jerarquització de tasques laborals per motius ètnics, amb orígens que es remunten als inicis de l'esclavatge i que es fa extensiu a l'àmbit

5 Igual que la divisió sexual del treball, aquest fenomen forma part de l'estratègia del sistema capitalista de categoritzar, generant desigualtats socials i acumulació per desposseïció de grans sectors poblacionals.

reproductiu. L'actual model globalitzador i neoliberal promou les retallades socials, el que porta a l'externalització de les cures de les famílies, a la vegada que inclou a les dones en l'àmbit del treball remunerat, reduint així la capacitat d'aquestes per encarregar-se de les mateixes. Com a resultat, existeix una organització dualitzada de la reproducció social: mercantilitzada per qui la pot pagar i privatitzada pels/per les que no. En el cas dels països del Nord global, moltes de les que accedeixen a oferir cures a canvi de baixos sous són dones immigrades de països del Sud global, deixant a dones encara més empobrides les cures de les persones en els seus països d'origen. En síntesis, un model insostenible que representa la contradicció capital-vida definida anteriorment, o com explica Fraser *"l'expressió més o menys aguda de les contradiccions socioreproductives del capitalisme financiaritzat"* (Fraser, 2015).

Bugaderes treballant en temps de la Segona República (Priego de Córdoba, Andalusia).

3. Utilitat i crítiques al concepte

“Li diuen deute i és capitalisme patriarcal” (PACD⁶ 2011).

■ Una idea que visibilitza la desposseïció del temps i el treball de les dones

El concepte de “deute de cures” es va començar a utilitzar fa alguns anys, coincidint amb l'esclat de la crisi i la visibilització dels impactes del capitalisme financiaritzat. Durant aquest temps s'ha denominat també altres maneres, com són “deute social”, “deute de gènere” o “deute patriarcal” (Bosch et al., 2005; Fineman, 2006; León, 2007; Carrasco, 2009a, Herrero 2012, Pérez Orozco 2014, Carrasco et al. 2014). Es pot dir que l'anàlisi i la denúncia existent darrera d'aquest fenomen fa referència, en gran mesura, a idees associades a la “crisi de cures”, i que en essència visibilitza la desposseïció del temps i el treball de les dones en el capitalisme financiaritzat.

És a partir de l'actual context de prioritjació de l'instrument del “deute” que s'introdueixen nous conceptes relacionats amb els impactes que aquest genera,

6 La Plataforma Auditoria Ciutadana del Deute (PACD) és una organització que va néixer el 2012 a diverses ciutats de l'Estat espanyol, amb l'objectiu d'iniciar un moviment per auditar el deute des de la ciutadania. Persones vinculades a la Campanya “Qui deu a qui?”, 15M, ODG, Attac, Democràcia Real Ja, Economistes sense Fronteres, altres grups, o a títol personal, van engegar un procés amb la finalitat de definir com es volia que fos l'auditoria, què deutes es volien auditar, qui hauria de participar en aquest procés i amb quins objectius.

com són “deute il·legítim”, “deute ecològic” o l'esmentat “deute de cures”. En un inici, el qüestionament del terme “deute” el trobem lligat a la crítica de la transformació del deute financer en deute públic, el que es va plantejar com “deute il·legítim”. Organitzacions com l'Observatori del Deute en la Globalització (ODG)⁷, la Xarxa Ciutadana per l'Abolició del Deute Extern (XCADE) i la Campanya “Qui déu a qui”⁸ denunciaven la il·legitimitat d'aquest deute reclamat als països del Sud i el definien de la següent manera: *“tot aquell deute acumulat per préstecs que, directa o indirectament, compromet la dignitat de la ciutadania o posa en perill la coexistència pacífica entre els pobles. Tal deute s'origina en acords financers que violen els drets humans i civils reconeguts pels països d'arreu del món, o ignoren les normes de les lleis internacionals que regulen les relacions entre Estats i entre Pobles. Alguns dels fenòmens, mecanismes i comportaments que tenen lloc a través dels deutes il·legítims són l'opressió dels pobles, genocidis, guerres imperialistes, corrupció, distribució desigual del benestar, generació de pobresa, despotisme, interposició a la sobirania i desastres ecològics”* (ODG, 2013).

La il·legitimitat d'aquests deutes també ha estat denunciada des dels moviments socials pels seus impactes en les poblacions del Nord. La Plataforma Auditoria Ciutadana del Deute (PACD)⁹ és, en el nostre context, una organització que ha fet seguiment de la generació del deute espanyol, apuntant que el Govern central, junt amb la Unió Europea o els governs autonòmics i locals, l'han utilitzat per justificar les seves polítiques d'austeritat. La PACD defensa el caràcter ideològic i polític del concepte “deute il·legítim” i, en aquest sentit, centra en la ciutadania el fet de definir a cada moment històric el que és racionalment injust i, per tant il·legítim, abarçant aspectes que van més enllà

⁷ <http://www.odg.cat>

⁸ <http://www.quiendebeaquien.org>

⁹ <http://auditoriaciudadana.net/tag/pacd/>

dels únicament financers. Aposta, així, per un procés d'Auditoria Ciutadana del deute.

Relacionat amb aquesta idea i amb l'aprofitament que fa el capital del medi ambient per generar beneficis també va sorgir el concepte de "deute ecològic". L'ODG el defineix de la següent manera: *"deute contret pels països industrialitzats amb la resta a causa de l'espoli històric i present dels recursos naturals, danys ambientals no reparats i la lliure utilització de l'espai ambiental global per a dipositar-hi residus"*. Les categories d'aquest deute inclouen comerç de residus, béns naturals mal pagats, substitució de cultius per exportació i/o biopirateria (ODG 2004). Va ser posteriorment al naixement d'aquests conceptes, i ja durant els últims anys, que es va definir el que coneixem com a "deute de cures" (Carrasco et al. 2014).

Aquestes redefinicions de deute han estat, sense dubte, útils per ampliar i contrarestar la mirada financera, visibilitzar altres perspectives de "deute" en l'actual capitalisme financiaritzat, i per fer una crítica als impactes socials, econòmics i ambientals que aquest model econòmic i polític comporta. En definitiva, per denunciar les conseqüències de les tensions capital-medi ambient, capital-sostenibilitat i capital-vida sobre les persones.

Parlar de "deute de cures" implica reivindicar una proposta alternativa: la sostenibilitat de la vida, entesa des d'una dimensió econòmica, però també, i sobretot, ecològica, humana i social, en detriment de la insostenibilitat del sistema capitalista, junt amb el patriarcat, que vetlla per la maximització del benefici dels grups dominants de la població. Sota aquesta perspectiva, les cures no serien només indispensables, sinó que implicarien una responsabilitat social i col·lectiva i, per tant, una tasca a prioritzar i realitzar entre el conjunt de la societat (Pérez Orozco, 2012).

■ Crítiques al concepte “deute de cures”

Tot i el consens en la perspectiva detractora del funcionament del sistema sustentat en el treball gratuït que majoritàriament realitzen les dones i, per tant, en el que tracta de visibilitzar la idea de “deute de cures”, hi ha autores des de l'economia feminista que s'han mostrat crítiques a catalogar aquest fenomen com a “deute”.

Com ja hem introduït, l'economia feminista desmunta l'economia oficial, per la seva perspectiva misògina i de reducció de les categories econòmiques a l'esfera monetària, com és únicament reconèixer el treball que es realitza a nivell mercantil. En aquesta línia, parlar de “deute” en l'àmbit de les cures reproduiria aquesta mateixa lògica patriarcal d'intentar quantificar una dimensió tan complexa com és la de les cures, realitzada no sempre a un nivell conscient, fent referència a una devolució obligatòria, i tot posicionant als homes com a deutors i les dones com creditors del model. Això seria especialment difícil de quantificar en el cas dels afectes. En aquest sentit, i davant la complexitat de valoració, necessitem noves eines d'anàlisi i mesures per la dimensió de les cures (Herrero, 2012).

Carrasco et al. (2014) van més enllà en la crítica al concepte. Tot apuntant a la necessitat de revertir les relacions de poder i dominació perquè el conjunt de la societat assumeixi la seva part corresponent en el treball de cures com a obligació col·lectiva, descriuen aquesta actual “responsabilitat”, de manera alternativa a denominar-ho “deute”, i ho justifiquen en les següents tres dimensions:

- (a) **La responsabilitat social de les dones:** el treball de cures representaria una obligació moral per a les dones, instaurada per les relacions patriarcal·s vigents. Així, les dones tindrien el rol establert de realitzar aquestes tasques, el que no implicaria un deute, sinó una imposició de la cultura patriarcal.

- (b) **La responsabilitat social com a expoli o despossessió:** aquesta dimensió fa referència a l'interès del capital en la situació descrita per minimitzar costos i augmentar beneficis, és a dir, l'acumulació per despossessió, en aquest cas dels temps i treball de les dones. Aquesta perspectiva tampoc implicaria un deute en el sentit que no es vol una reparació històrica, sinó un sistema que no exploti a cap actor/a.
- (c) **La responsabilitat col·lectiva com a donació:** si les dones han revaloritzat la importància dels afectes tampoc seria un deute el que s'ha contret, perquè no es demana una reparació històrica, sinó un canvi simbòlic perquè el conjunt de la societat valori la sostenibilitat de la vida i, per tant, el treball de cures (Carrasco et al. 2014).

4. Conclusions: les pràctiques feministes i les lluites socials com a resposta

“La revolució serà feminista o no serà”.

Més enllà del debat conceptual que també implica la construcció del paradigma de l'economia feminista, a títol de conclusions esmentarem algunes pràctiques/propostes/respostes als impactes del capitalisme financiaritzat i, concretament, a la desposseïció dels temps i treball de les dones.

Si els sistemes opressors són el capitalisme i el patriarcat, i es retroalimenten mútuament, les resistències a aquests també. Són diverses les lluites que aposten per una millor reorganització social de la producció i la reproducció que afavoreixi a les dones i al conjunt de la societat. Algunes d'aquestes inclouen apostes per augmentar la inversió social en educació, salut i/o la implementació d'una renda bàsica (Fraser, 2015). Relacionat amb l'augment de partides com les mencionades tenim la proposta d'impagament del deute il·legítim, l'abonament del qual es prioritza actualment a les despeses socials. En aquest sentit, es contemplaria el trencament amb la lògica creditícia i dels mercats financers, per posar la vida i les cures en el centre. Com diu Fresnillo: *“és impossible trencar amb el capitalisme i el patriarcat sota la deuteocràcia, sense trencar amb el deute. Sense un impagament feminista del deute, no podem construir una economia que posi la vida al centre i possibiliti una vida que pagui la pena viure”* (Fresnillo, 2017).

Més enllà de l'impagament del deute com a mesura intrínsecament feminista, cal posar de rellevància les propostes fetes pels col·lectius des de l'economia

feminista; existeix l'evidència que des de que van aparèixer desigualtats en raó de gènere van nèixer igualment alternatives de cooperació feminista. Alguns exemples són les xarxes de suport mutu, les cooperatives de treball, els sindicats i/o les organitzacions de dones -de barri i/o centre social- conformades en relació a algun aspecte de l'àmbit de les cures, però també de dones que lluiten contra els tractats de lliure comerç i de les privatitzacions, i en defensa del dret a l'habitatge, l'educació, la sanitat i altres serveis socials bàsics. En aquest sentit, les pràctiques feministes van més enllà de la proposta sectorial i aposten per les bones condicions de vida del conjunt de la societat.

L'ètica de les cures implica, en últim terme, debatre sobre en qui recau la responsabilitat de la reproducció i el benestar de les persones, descartant l'opció del mercat per l'exclusió que genera. Per tant, promou el diàleg entre les funcions de l'Estat, la persona individual o la comunitat. Tracta, en definitiva, de decidir de manera democràtica què necessitem, què és una vida que val la pena viure i quines són les condicions de vida dignes per al conjunt de la societat.

Dones manifestant-se davant la fàbrica de Snice (Torrelavega, Cantàbria).

Bibliografía

Agenjo, Astrid (2011). "Lecturas de la crisis en clave feminista: una comparación de la literatura en torno a los efectos específicos sobre las mujeres". *Papeles de Europa*, 23, 70-100.

Carrasco, Cristina (2006). "La economía feminista: una apuesta por otra economía". *Estudios sobre género y economía*, 15, 29-62.

Carrasco, Cristina (2009a). "Mujeres, sostenibilidad y deuda social". *Revista de educación*, 1, 169-191.

Carrasco, Cristina (2009b). "Tiempos y trabajo desde la experiencia femenina". *Papeles de Relaciones Ecosociales y Cambio Global*, 108, 45-54.

Carrasco, Cristina (2011). "La economía del cuidado: planteamiento actual y desafíos pendientes". *Revista de economía crítica*, 11, 205-225.

Carrasco, Cristina; Díaz, Carme; Marco, Inés; Ortiz, Rosa; y Sánchez, Marina (2014a). "Expolio y servidumbre: apuntes sobre la llamada deuda de cuidados". *Revista de economía crítica*, 18, 48-59.

Carrasco, Cristina, ed (2014b). *Con voz propia. La economía feminista como apuesta teórica y política*. Madrid: La oveja roja.

D'Atri, Andrea (2007). *Pan y rosas. Pertenencia de género y antagonismo de clase en el capitalismo*. Caracas: Editorial el perro y la rana.

Delphy, Christine (1982). *Por un feminismo materialista. El enemigo principal y otros textos*. Barcelona: la Sal.

Entitats Catalanes d'Acció Social (2015). "Monogràfic Crisi, gènere i pobresa". *Informe INSOCAT per a la millora de l'acció social. Indicadors socials a Catalunya en relació al context estatal i europeu*, 5.

Ezquerria, Sandra (2011). "Crisis de los cuidados y crisis sistémica: la reproducción como pilar de la economía llamada real". *Investigaciones Feministas*, 2, 175-194.

Ezquerria, Sandra (2012). "Acumulación por desposesión, género y crisis en el Estado español". *Revista de Economía Crítica*, 14, 124-147.

Fraser, Nancy (2015). "Las contradicciones del capital y los cuidados". *New Left Review*, 100, 111-132.

Fresnillo, Iolanda (2017). "Deute, sobirania i feminisme: per un impagament feminista del deute". *Feminisme de classe-Endavant, Quadern 1*, 25-30.

Gálvez, Lina (2013). "Una lectura feminista del austericidio". *Revista de Economía Crítica*, 15, 80-110.

Hartmann, Heidi (1980). "Un matrimonio mal avenido: hacia una unión más progresiva entre marxismo y feminismo". *Zona Abierta*, 20, 85-113.

Harvey, David (2003). *The New Imperialism*. Oxford: Oxford University Press.

Herrero, Yayo (2012). "Propuestas en un sistema cargado de deudas". *Revista de economía crítica*, 13, 30-54.

Larrañaga, Mertxe (2009). "Mujeres, tiempos, crisis: combinaciones variadas". *Revista de economía crítica*, 8, 113-120.

Larrañaga, Mertxe (2013). "Algunas claves de la economía feminista". *Alternativas feministas ante la crisis*, 97-112.

Observatori del Deute en la Globalització (2004). *El deute ecològic. Qui deu a qui?* Barcelona: Icaria Editorial.

Observatori del Deute en la Globalització (2013). *La deuteocràcia com a amenaça global*. Barcelona.

Toledo, Cecília (2008). *Mulheres. O gênero nos une, a classe nos divide* (2ª ed.). São Paulo: Sundermann.

Pérez Orozco, Amaia (2002) "¿Hacia una Economía Feminista de la sospecha?" *Otras palabras*, 13-14.

Pérez Orozco, Amaia (2012) *Ekonomia feminista Euskal Herriko Bilgune Feminista*, 14 de març de 2012.

Pérez Orozco, Amaia (2014). *Subversión feminista de la economía*. Madrid: Traficantes de sueños.

Plataforma Auditoria Ciutadana del Deute (2013). "El deute de gènere. L'expropiació del treball i el cos de les dones" *Setmanari La Directa*, 308.

OBSERVATORI DEL DEUTE
EN LA GLOBALITZACIÓ

Amb el suport de:

Agència Catalana
de Cooperació
al Desenvolupament